

Mester Béla

Mobil kommunikáció: társadalmi és politikai hatások*

Az idén áprilisban megrendezett mobil kommunikációs konferencia nem minden előzmény nélkül jött létre: inkább azt mondhatnánk, hogy reprezentatív megnyilvánulása volt egy régóta folyó és egyre nagyobb szabású hazai interdiszciplináris kutatómunka kilépésének a szélesebb nemzetközi tudományosság fórumaira. Az eseménynek ezt a jellegét nem gyöngíti, sőt, még inkább aláhúzza az a tény, hogy a terület kutatásának hazai előzményeire támaszkodva nem először kerül sor az MTA termeiben ilyen tárgyú nemzetközi konferencia szervezésére, így mára elmondhatjuk, hogy „a szélesebb nemzetközi tudományosság fórumai” között ott van a budapesti konferenciák sorozata is.

Az MTA Filozófiai Kutatóintézetében a Westel Mobil Távközlési Rt. együttműködésével már 2001 januárjától folyik *A huszonegyedik század kommunikációja* című interdiszciplináris kutatás, természetesen nem csupán filozófusok, hanem kommunikációelméleti szakemberek, pszichológusok, szociológusok, közgazdászok, nyelvészek, politológusok és tudománytörténészek részvételével. A kutatás első szakasza a „mobil információs társadalom” megjelölést kapta.¹

A kutatócsoport tagjainak érdeklődése a téma iránt több forrásból táplálkozik. Az empirikus társadalomtudományok képviselői, főként a nyelvészek, pszichológusok és szociológusok számára kézenfekvőnek tűnt, hogy addigi kutatásaikat kiterjesszék a kommunikáció új közegeire is. Mi sem természetesebb annál, mint hogy a nyelvész a reális időben és térben folyó beszélgetéseknek, valamint a nyomtatott és kézzel írott szövegeknek, például leveleknek a vizsgálata mellett ugyanilyen fontosnak, sőt, ezeknél még talán izgalmasabbnak is tartsa a különböző típusú telefonbeszélgetéseknek, illetve az e-mailben és SMS-ben megfogalmazott szövegeknek az elemzését. Annak a politikatudósnak a számára pedig, aki a politikai cselekvést jórészt addig is *beszédaktusok* sorozatának tekintette, és mindig fontos szerepet tulajdonított a hagyományos és az elektronikus sajtónak, önként adódik az internetnek és a mobiltelefonnak mint új médiumoknak a vizsgálata, amint azok használatának gyakorisága eléri azt a kritikus tömeget, amely már képes hatást gyakorolni a politikai kommunikáció szerkezetére. (Úgy tűnik, ez nálunk éppen az elmúlt néhány évben történt meg.) Az empirikus tudományok esetében tehát általában „csak” a vizsgálat tárgya változik meg. A nyelvész példájánál maradva, csak a tárgy változik meg ugyanis, ha a társalgáselemző mobilte-

* Beszámoló a *Mobile Communication: Social and Political Effects* címmel a Westel Mobil Távközlési Rt. és az MTA Filozófiai Kutatóintézete által 2003. április 24–25-én az MTA Roosevelt téri székházában rendezett nemzetközi konferenciáról.

¹ A kutatásnak ezt a kezdeti szakaszát dokumentálja a Nyíri Kristóf szerkesztette *Mobil információs társadalom* című tanulmánykötet (NYÍRI 2001a).

lefonos beszélgetést elemez, az elemzési *módszer* és a diszciplína *önértelmezése* azonban ugyanaz maradhat.²

A feladatban részt vállaló filozófusok indíttatása az előzőekhez képest többrétű, és bizonyos tekintetben mélyebben érinti gondolkodási rendszereik lényegi pontjait. Az egyik indíttatás a kortárs és közelmúltbeli filozófiai szövegek tekintélyes részének *nyelvfilozófiai* orientációjából ered: ha amúgy is a kommunikáció áll a filozófiai diskurzus középpontjában, a filozófus érzékenyebbé válik a kommunikáció *gyakorlatának* a szeme előtt lezajló megváltozására is. Talán meglepő módon, a *filozófiatörténet* művelése is elvezethet a kortárs kommunikáció szerkezetváltozásának az elemzéséhez. Ebben az esetben a szinkrón változások gyorsasága és alapvető mivolta fölhívja a kutató figyelmét a kommunikációs környezet jelentőségére a régebbi filozófiai szövegek értelmezésében. Minerva baglya, úgy látszik, ezúttal is alkonyatkor szeret repülni: a Gutenberg-galaxis (állítólagos) végnapjaiban, a különböző elektronikus médiumok világában élő kutató jobban megérti talán, hogy milyen volt a kézisajtó korának gondolkodásmódja, mint maguk a kortársak, akik el sem igen tudtak képzelni az övékétől különböző típusú kommunikációt. Nem pusztán a régi filozófusok életrajzának jobb rekonstrukcióját eredményező *művelődéstörténeti* adalékok gyűjtéséről van itt szó, hanem arról, hogy a kommunikációs átalakulások megértése révén jobban, illetve más-képpen értjük az adott szerző műveit. A *tudományfilozófus* számára is egyre inkább elsőrendű kérdéssé válik a *tudományos kommunikáció szerkezetének és szerkezetváltozásainak* a megértése, nem is annyira a tudományos tételek elterjedési útjának a rekonstrukciója, mint megszületése folyamatának, sőt, természetének a leírása szempontjából.

A filozófiának ebből a mélyebb érintettségéből fakad talán, hogy ennek a sok résztudományt megmozgató kutatásnak a terve a filozófia műhelyében született meg és formális szempontból is filozófiai intézményhez kötődik. A csoport munkájának előzményei, az azt ért hatások közül nem maradhat említés nélkül a torontói iskola, jóllehet például Jack Goody sokszor túl erősen megfogalmazott állításainak vagy Marshall McLuhan prófétikus kijelentéseinek némelyikével *szó szerint* aligha értene egyet bárki is a mai kutatók közül. A téma kutatásának fontos magyar előzményét képezik a csoport vezetőjének, Nyíri Kristófnak e tárgyban korábban publikált tanulmányai, amelyekben egy évtizeddel ezelőtt is megfigyelhetők voltak a filozófusok kommunikációkutatásának főnt felsorolt elemei: a nyelvfilozófiai indíttatás – lásd a Wittgenstein-tanulmányokat –, a filozófiatörténeti érdeklődés és a *bölcsészettudományok funkcióváltozásának* megfogalmazásáig ható elméleti önreflexiók igénye.

Nem volna szerencsés, ha a legutóbbi konferencia címében is szereplő *mobil kommunikáció* kifejezés gyakori használata elfeledtetné a kutatás összefoglaló címét: a *huszonegyedik század kommunikációja*. Szegényes és koncepciójában is elhibázott lenne ugyanis a vizsgálat, ha az csupán a mobiltelefon használatára korlátozódna. Századunk kommunikációjának ugyanis egyre inkább éppen a különböző eszközök használatának *összekapcsolódása*, keveredése a fő jellegzetessége. A mobiltelefont egyre kevésbé használjuk kizárólag beszélgetéskor, az egyre inkább

² Itt nem térhetünk ki részletesen arra a különben fontos kérdésre, hogy a kutatás tárgyának megváltozása befolyásolja-e a kutatási etikát. Véleményem szerint az empirikus vizsgálatok esetében *nem*: magánlevelek és kihallgatott beszélgetések nyelvészeti elemzése ugyanolyan problémákat vet föl, mint az SMS-ek, e-mailek és lehallgatott telefonok vizsgálata, legföljebb az utóbbi esetben csábítóbb a nagy szövegmintához való hozzáférés technikai lehetősége.

mindentudó adatátviteli eszközzé, *mobil társsá* válik. A hálózott interaktív számítógépes kommunikáció a használók fizikai mobilitását – ellentétben a korábbi várakozásokkal – nem csökkenti, hanem éppenséggel fokozza, így az élet minden területén a mobil internet-hozzáférés iránti igény radikális erősödésének vagyunk tanúi. Ennek az igénynek a kielégítése nem pusztán technikai probléma, hiszen már az igény megfogalmazása sem olyan egyszerű, mint az első pillanatban látszik.

Lássuk ennek néhány, mára közismertté vált példáját! Pozitív példa a mobiltelefonos technikai melléktermékeként létrejött SMS nem várt sikere az Egyesült Államokon kívüli világban, amely szinte megismételte a korai internetezésben hasonló körülmények között létrejött e-mail sikerét. Ennek későbbi, negatív párja a tervszerűen fejlesztett, a piacra céltudatosan bevezetett WAP meglepően szerény eredménye Európában, majd ugyanolyan váratlan közelmúltbeli sikere Koreában. E példák is azt mutatják, hogy a fogyasztók kommunikációs igényeinek felmérése nem szorítkozhat pusztán a technikai lehetőségek és a közgazdasági számítások összevetésére, szükség van a kulturális tradíciók figyelembevételére és az ember általános kommunikációs igénynek állandó elméleti újrafogalmazására is. Ezt az elméleti munkát a kommunikációs technológia fejlődésének napjainkban kirajzolódó trendjei még inkább fontossá teszik. A kommunikációs technológia változatos eszközei ugyanis egyre inkább összekapcsolódnak, szolgáltatásaikat a felhasználók gyakran más típusú eszközön keresztül veszik igénybe, miközben magának a szolgáltatásnak a funkciója is átalakulhat a felhasználó kommunikációjának rendszerében.

E technológiákra még ma is hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint olyan eszközök és funkciók sorozatára, melynek egyik végpontján állnak a régebbi típusú, gyakorlatilag csak élő beszélgetésre használt mobiltelefonok, a másik végpontot pedig a nagy és jó minőségű monitorral ellátott, viszonylag nagy teljesítményű számítógéppel kiszolgált, internethez kapcsolt munkaállomások jelentik. Az egyik végponton a mobilitás előnye szerény felhasználói funkciókkal párosul, míg a másik végponton a helyhez kötött felhasználás hátrányát az igénybe vehető sokrétű funkciók ellensúlyozzák. Ezeknek az eszközöknek az összekapcsolása kommunikációs funkciók összekapcsolásának változatos lehetőségével jár együtt, ezért nem pusztán technikai kérdés: nem egyszerűen arról van szó, hogy az internetet abban a formában, ahogyan most létezik, elérhetővé kell tenni a *mai* mobiltelefonok kijelzőjén keresztül, hanem arról, hogy újra és újra föl kell tenni a felhasználók kommunikációs igényeire vonatkozó legáltalánosabb kérdéseket, amelyeknek a megválaszolása nem nélkülözheti a különböző társadalomtudományok segítségét. A kutatócsoport már említett első kötete után megjelent, már vaskosabb tanulmánygyűjtemény (NYÍRI 2001b) részben ezeknek a megfontolásoknak az alapján járja körbe napjaink kommunikációjának kérdéseit.

Mivel a végeredmény szempontjából nincs különösebb jelentősége annak, hogy az emberi kommunikáció törvényszerűségeinek feltárását üzleti érdek vagy a tudományos kíváncsiság inspirálja, az ezzel kapcsolatos kutatási területek igen kedvező lehetőséget adnak az üzleti szféra által finanszírozott tudományos kutatási tevékenységre. Ez a finanszírozási modell, amelyben egyébként semmi különösebb újdonság nincsen, Magyarországon a humán tudományokban mindeddig fölöttébb ritka, szinte ismeretlen volt. A főntebb vázolt problematika fényében nem tartom egészen véletlen jelenségnek, hogy ilyen együttműködést éppen a kommunikációs ipar egyik képviselője és egy filozófiai intézmény kezdeményezett.

A kutatási eredmények tavalytól kezdve rendszeresen megjelennek idegen nyelveken is,³ és ezzel párhuzamosan rendszeressé váltak a témában az Akadémián rendezett nemzetközi konferenciák.⁴ Ezeknek a sorában a legutóbbi, a mobil kommunikáció társadalmi és politikai hatásával foglalkozó rendezvény volt eddig a legnagyobb szabású esemény mind az előadók számát, mind pedig eddigi tudományos teljesítményüket, elfogadottságukat tekintve,⁵ ami ezúttal a (nem-virtuális) térszimbolikában is megmutatkozott: míg a tavalyi konferencia helyszíne az Akadémia hátsó, könyvtár feletti bejáratán megközelíthető, egyébként igen kellemes hangulatú és elmélyült műhelybeszélgetésre kimondottan alkalmas kiállítóterem volt, a mobil kommunikáció témája idén tavasszal már a főkapun juthatott be a székházba.

Nincs lehetőségem arra, hogy az összesen 27 előadás mindegyikét részletesen ismertessem, aminek egyébként is inkább csak a konferencia anyagaiból készülő kötet recenziójában, a szerzők véglegesnek szánt szövegeit megismerve lenne értelme. Az alábbiakban csupán a konferencián tapasztalható trendeket, jellemző kutatási területeket igyekszem érzékeltetni, így ismertetésem olvasható akár a készülő kötet előzeteseként is.⁶

Úgy tűnt, hogy az eddigiekhez képest ez alkalommal erősebb volt az empirikus kutatások és azon belül is az aprólékosan vizsgált esettanulmányok súlya, ezzel párhuzamosan pedig, összefüggésben az előadók növekvő számával és sokrétűbb nemzeti összetételével, egyre változatosabbakká váltak a tárgyalt témák. Hallhattunk például összehasonlítást a japánok és amerikaiak eltérő mobilhasználatáról, vagy arról, hogy milyen szerepe van a mobiltelefonnak a ruandai vállalkozók üzletvitelében, illetve koreai és fülöp-szigeteki elemzéseket a mobiltelefon magán- és politikai jellegű használatáról, nem beszélve az ismertebb amerikai és európai példákról. (Európán belül ezúttal érthető módon a magyar témák és megközelítések domináltak.) A témával behatóbban foglalkozó kutatók természetesen már régóta tudják, hogy a kelet-ázsiai és afrikai esettanulmányok nem pusztán egzotikus érdekességek, hanem nélkülözhetetlen adatok annak vizsgálatában, hogy az új kommunikációs technológiák hogyan hatnak különböző kulturális körülmények között. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy saját mobilhasználatunk működését is jobban értjük, sőt, csak úgy érthetjük meg, ha ismerünk némileg más (ázsiai, afrikai és amerikai) felhasználói stratégiákat is. A konferencia hallgatóságán és a készülő kötet majdani olvasóin keresztül az ilyen rész kutatásokat természetesnek tekintő vélekedés remélhetőleg szélesebb körben is elterjed majd.

A konferencia témáinak íve a terület két legnevesebb jelenlévő kutatójának a megnyilatkozásai, James E. Katz (Rutgers University) nyitóelőadása és Joshua Meyrowitz (University of New Hampshire) záróelőadása között húzódott. Katz – érzékletes képi il-

³ Először a kutatás folyamán szervezett első nemzetközi konferencia anyagára épülő tanulmánykötet (NYÍRI 2002a) német változata jelent meg (NYÍRI 2002b), majd ezt idén követte az angol változat is (NYÍRI 2003a).

⁴ A főt említett első nemzetközi konferencia után tavaly év végén került sor a következőre, amelynek szövegei ez év tavaszán jelentek meg (NYÍRI 2003b). A kutatás során létrejött első három, magyar nyelvű kötet teljes szövege, valamint a német és magyar kötetek összefoglalói és bevezetői a kutatás aktuális híreivel és a kutatással kapcsolatos szakirodalom egyre kiterjedtebb, naprakészen tartott virtuális könyvtárával együtt elérhetők a Filozófiai Kutatóintézet honlapján: <http://www.phil-inst.hu>, vagy közvetlenül a <http://21.century.phil-inst.hu>, illetve a <http://21.sz.phil-inst.hu> honlapokon.

⁵ A konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegét tartalmazó angol nyelvű tanulmánykötet előkészítő munkálatai már folynak, az eddigiekhez hasonlóan Nyíri Kristóf szerkesztésében.

⁶ A konferencia részletes programja és egyéb anyagai megtalálhatók a projekt főttebb már említett honlapján.

lusztrációkkal bőven megtűzdelve – a mobilhasználat során fölmerülő problémák katalógusát sorolta el, előadása akár előszóként vagy annotált témajegyzékként is szolgálhatott volna a két nap programjához,⁷ Meyrowitz pedig mintegy átfogó történeti keretbe foglalva vont le általános következtetéseket. A kettejük által előadásuk címében is használt kifejezések, a „szellemek nemzete”, illetve a „globális nomádok” – utóbbi Meyrowitz egyik kedves, mára szinte *terminus technicus*sá vált kifejezése – jól mutatják azt a kifejezésbeli zavart és bizonytalanságot, amelybe a modern kommunikációt és különösen a mobil kommunikációt valamennyire is átfogó módon, elméleti igénnyel kutató szakember ütközik. A probléma abban áll, hogy miként lehet a ma létező, *térmetaforikával* erősen terhelt nyelvhasználatban bármilyen természetes nyelven olyan jelenségről beszélni, amelynek egyre kevésbé jellemzője a térstruktúra. Erre nagyjából két stratégia alakult ki: átvitt értelemben, *virtuális* tereket emlegetünk, szembeállítva azt a fizikai térrel, illetve olyan kifejezéseket használunk, amelyek a térbeli megfoghatatlanságot érzékeltetik – „szellem”, „nomád” –, az új típusú kommunikációból következő struktúrákról pedig igyekszünk a térmetaforákat lehetőség szerint mellőzve beszélni. A szélesebb körű érdeklődésre számot tartó előadások közül Richard Harper (Appliance Studio, Bristol; Digital World Research Centre, University of Surrey) a mobilhasználat társadalmi hatásairól adott körképet, míg a többi plenáris előadás inkább a mobilhasználatlal összefüggő pszichológiai problémákat taglalta (Kenneth J. Gergen, Swarthmore College; Mark Poster, University of California at Irvine; Joachim Höflich, Universität Erfurt). Ezzel szemben a szekciókban a mobilhasználatnak többnyire inkább társadalmi, ritkábban szociálpszichológiai és még ritkábban tisztán pszichológiai összefüggéseiről készült esettanulmányokat hallhattunk. Az esettanulmányok sorának változatossága mellett kevésnek tűnt viszont a társadalmi hatásokra vonatkozó szintetizáló igény, legalábbis ami a konferencia külföldi vendégeit illeti. (A kevés erre vonatkozó próbálkozás közül meg kell említeni Leopoldina Fortunatit és a Jarnerö–Folleson–Flensburg kutatóhármast).

A konferencia idén a magyar kutatók közül főként szociológusok, szociálpszichológusok vettek részt. Eltérő eddigi kutatási területeik, megközelítéseik és előadott témáik ellenére, ha előadásaikat egybevetjük és összehasonlítjuk a konferencián szereplő többi kutatóéval, úgy tűnik, hogy a magyar tudományosság, ha értelmes kategóriaként lehet egyáltalán használni ezt a kifejezést ebben a kontextusban, ezúttal két, jól megfigyelhető jellegzetességgel mutatkozott meg a nemzetközi szinten: a tipikusnak látszó megközelítésmóddhoz képest erősebb teoretikus igénnyel és a kommunikációs közösség, elsősorban a politikai közösség fókuszba állításával. (Úgy tűnt, hogy a kutatók többségének az érdeklődését ezzel szemben inkább a *kommunikáló individuum*, illetve maga a létrejött beszédaktus vagy szöveg szerkezete keltette föl.) A Csepeli–Benda szerzőpáros az ötvenes évek konformitást vizsgáló pszichológiai kísérleteit gondolta tovább a technológia által közvetített kommunikáció körülményei között, Heller Mária az új típusú kommunikációs eszközök használatának magyarországi történetéről és az abban megfigyelhető kulturális sajátosságokról beszélt, míg Kelen András azt fejtegette, hogy a számítógépek biztonsági problémái legalább annyira társadalmi, mint technikai problémák. A politikai közösség és a politikai kommunikáció problémáját konkrét formában a Sükösd–Dányi szerzőpáros érintette. Ők az SMS-re és

⁷ Katz professzor emellett saját eredményeiről később két, más-más kutatótárral együtt jegyzett szekció-előadás is beszámolt.

e-mailre alapuló politikai kampányokról szóló korábbi kutatásait illesztették ez alkalommal elméleti keretbe. (Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon az erre vonatkozó kutatásoknak viszonylag jó feltételei vannak, ugyanis valakinek még az említett eszközök politikai felhasználásának a kezdetén eszébe jutott, hogy az így keletkezett kvázidokumentumokat archiválni kellene, hiszen legalább olyan történelmi jelentőségük van, mint a plakátoknak, szórólapoknak és egyéb aprónyomatványoknak, amelyeket közgyűjteményeink régóta őriznek és gyűjtenek.) Szabó Csaba egy magyar helyi közösség kommunikációs hálózatának leírására vállalkozott, míg Szécsi Gábor szövege mintegy elméleti keretbe fogta a közösség alapú megközelítéseket annak fejtegetésével, hogy a változó szerkezetű kommunikáció vizsgálata végső soron a közösség fogalmának elméleti igényű, kommunikációs alapú újradefiniálását fogja kikényszeríteni.

Úgy tűnik, hogy a témának a (többnyire politikai) közösség oldaláról való megközelítése és erős elméleti igénye a magyar kutatók részéről nem csupán pillanatnyi látogat, hanem tartósabb beállítódás. Talán erre mutat a soron következő, 2004 júniusára tervezett konferencia címe is: *Globalitás és lokálitás a mobil kommunikációban: Helyek, képek, emberek, kapcsolatok*.

IRODALOM

- NYÍRI Kristóf (szerk.) 2001a. *Mobil információs társadalom*. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet.
 NYÍRI Kristóf (szerk.) 2001b. *A 21. századi kommunikáció új útjai*. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet.
 NYÍRI Kristóf (szerk.) 2002a. *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet
 NYÍRI Kristóf (Hrsg.) 2002b. *Allzeit zuhänden: Gemeinschaft und Erkenntnis im Mobilzeitalter*. Wien, Passagen.
 NYÍRI Kristóf (ed.) 2003a. *Mobile Communication: Essays on Cognition and Community*. Wien, Passagen.
 NYÍRI Kristóf (ed.) 2003b. *Mobile Learning: Essays on Philosophy, Psychology and Education*. Wien, Passagen.

Kelyhes, 1999 / 90×222 cm